

Ratni roman međuratnoga razdoblja u rumunjskoj književnosti

Prvi svjetski rat zahvatio je velik broj država Europe, pa čak i neke izvan nje, bio je dugačak i iscrpljujući, a njegov završetak donio je velike političke i geopolitičke promjene, ali i promijenio pogled na svijet (Klein 1976: 2). Dok se u suvremenim ratovima rabe (i) oružja na daljinsko navođenje zbog kojih gađanje protivnika izgleda poput računalne igrice, visoko tehnologizirano i posve depersonalizirano (Bourke 2006: 21-22), naša predodžba o Prvom svjetskom ratu sasvim je drugačija – to su rovovi, bodljikava žica, borbe prsa u prsa, bajuneti. Budući da je taj rat odavno izvan dosega našega iskustva, ta je slika temeljena na svjedočanstvima sudionika i na umjetničkim prikazima – likovnim, književnim i filmskim. Rat, međutim, nije promijenio samo geografsku sliku Europe – utjecao je i na društvo, i na umjetnost. Donio je duboke promjene i u književnosti – u temama, retorici, jeziku (Crețu 2019: 103, Fussel 1975: 21-22).

U posljednje vrijeme pozornost proučavatelja književnosti privlači osobito testimonijalna književnost, književnost svjedočenja. Dokumentarna proza, počevši od pisama običnih ljudi (korespondencija vojnika na ratištu s obiteljima) do dnevnčkih zapisa i memorijalistike, pruža iznimno važne uvide u ratnu svakodnevicu, vojnu i civilnu, a osim važnosti u smislu povijesnoga izvora, često ima i književnu vrijednost, posebice ako su autori bili ljudi kojima je pisanje struka, kao što su to u Hrvatskoj bili književnici Miroslav Krleža i Mile Budak⁵ ili u Rumunjskoj filolog Sextil Pușcariu (Bolovan 2013) i pjesnik George Topârceanu (Antofi 2018).

S druge strane, međutim, stoje književnici koji traumu rata pretaču u književnost u užem smislu, fikcionalnu, ugrađuju je u nju, pa se ratna i s ratom povezana zbivanja pokazuju i kao važna tema pjesništva, novelistike, romana i drame. Na taj su način reagirali brojni književnici u Europi, a nešto manje i izvan nje, ostavljajući svjetskoj književnosti djela kao što su *Oganj* (Henri Barbusse, 1916.), *Tri vojnika* (John Dos Passos, 1921.), *Dobri vojak Švejk* (Jaroslav Hašek, 1923.), *Na zapadu ništa novo* (Erich Maria Remarque, 1929.), *Zbogom oružje* (Ernest Hemingway, također 1929.) ili *Odgoj prije Verduna* (Arnold Zweig, 1935.). Od hrvatskih je pisaca koji su pisali o toj temi najpoznatiji Krleža. Tema Prvoga svjetskog rata javlja se kod njega i u zbirci kratke proze *Hrvatski bog Mars* (1922.) i u pseudodnevn-

⁵ Čiji se zapisi o ratnom zarobljeništvu *Ratno roblje: albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika* (1941.) pogrešno klasificiraju kao roman, upozorava Hameršak (2013: 248-249).

ničkim zapisima *Davni dani. Zapisi 1914.-1921.* (kasnije *Dnevnik 1914-17 i Dnevnik 1918-22* – Hameršak 2013: 250-251) te u romanu *Zastave* (u nastavcima 1962., u pet knjiga 1976.).⁶

I u Rumunjskoj su ratna zbivanja našla odjeka u književnosti – i u poeziji i u prozi. Prvi romani vezani uz tu temu objavljuju se već za vrijeme rata, čak i prije ulaska Rumunjske u rat⁷ (DCRR-1: 134), no oni važniji napisani su ipak s određenim odmakom, dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Victor Ion Popa, Filip Aderca neki su od autora rumunjskih romana temom vezanih uz Prvi svjetski rat. U prvih petnaestak godina nakon Prvoga svjetskog rata nastalo je u Rumunjskoj preko tri-deset romana koji se vremenom radnje⁸ vežu za ratna zbivanja. Naravno, kao i u cjelokupnoj književnoj produkciji, i u ovoj skupini postoje razlike u kvaliteti. Za ovo istraživanje izabrana su tri romana čiji autori pripadaju među najbolje rumunjske romanopisce toga vremena: Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu i Camil Petrescu. *Šuma obješenih (Pădurea spânzuraților)* Liviu Rebreanu i *Posljednja noć ljubavi, prva noć rata (Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război)* Camila Petrescu dva su najpoznatija ratna romana toga vremena, a *Zmaj (Balaurul)* Hortesije Papadat-Bengescu nepravedno je zanemaren roman najslavnije književnice međuratnoga razdoblja, štoviše jedine žene toga vremena koja je izborila svoje mjesto u književnome kanonu (Gârdan 2018: 113; Burța-Cernat 2011: 13), prije svega romanima iz *Ciklusa obitelji Hallipa*.

Moglo bi se postaviti pitanje opravdanosti uključivanja u korpus književnoga djela čija se radnja ne zbiva na bojištu (*Zmaj*) ili čiji autor nema osobno iskustvo ratovanja⁹ (*Šuma obješenih*), no rat je izrazito potre-

⁶ Od značajnih djela hrvatske književnosti treba spomenuti i roman Milana Begovića *Giga Barićeva* (u nastavcima 1930., u tri knjige 1940.). Begovićev se roman, doduše, podnaslovom definira kao poslijeratni i zaista više bavi posljedicama rata, ali sadrži i crtice o civilnome životu za vrijeme rata te opsežan prikaz kolone izbjeglica iz Galicije (uključujući i sliku vješala, inače toliko važnu za Rebreanuov roman).

⁷ N. Rădulescu Niger, *Pentru patrie (Za domovinu)*. Protagonist je rumunjski časnik koji se najprije bori u belgijskoj vojsci u Kongu (1898.-1901.), a zatim u francuskoj vojsci u Prvom svjetskom ratu.

⁸ U *Kronološkom rječniku rumunjskoga romana* (DCRR-1) zabilježeno je do 1930. čak 35 romana čija se radnja barem jednim dijelom veže uz Prvi svjetski rat. Mnogi od njih, međutim, nisu tematski određeni kao ratni – vjerojatno je to razlog zašto Terian i drugi (2020: 54) navode broj od samo dvanaest romana ratne tematike u razdoblju 1901.-1932., iako kao bazu podataka koriste DCRR-1.

⁹ Tal (1996: 120) naglašava razliku u pristupu pisanju pa stoga i potrebu različitoga kritičkog pristupa, ovisno o tome je li autor književnoga djela i sam ratni veteran ili ne.

san događaj, za pojedince i za cijelu zajednicu, te pogađa cjelokupno stanovništvo upletenih zemalja (ostavljajući tragove i šire), a ne samo vojnike i one koji su izravno uključeni u zbivanja na bojištu ili se nalaze u njegovoj neposrednoj blizini. U tom smislu u ovom će radu kao ratni biti shvaćen svaki roman kojem je vrijeme radnje rat, konkretno Prvi svjetski rat, bez obzira na to odvija li se ona pretežno na bojištu ili pretežno u pozadini, jesu li protagonisti vojnici ili civili te može li se roman istodobno klasificirati i kao, na primjer, ljubavni ili društveni. Naravno, u nekom sveobuhvatnijem prikazu ratnoga romana to možda ne bi bilo moguće (Klein 1976: 8). Ovaj prikaz, međutim, ne teži da bude sveobuhvatan – umjesto toga izabrano je troje književnika koji pripadaju vrhovima rumunjske književnosti i tri romana koji predstavljaju tri strane rata: dvije različite strane bojišta (austro-ugarsku i rumunjsku vojsku) te život u pozadini. Takav izbor također omogućuje uvid u dvije različite perspektive: perspektivu vojnika („muški pogled“) i perspektivu civila („ženski pogled“). Važno je naglasiti i da uključivanje *Zmaja* u korpus omogućuje odmak od viđenja rata kao diplomatskoga i vojnog djelovanja te otvara vidik prema životima ljudi koji su izvan tog plana (Bucur 2006: 188), a kojih se druga dva romana dotiču tek u manjoj mjeri.

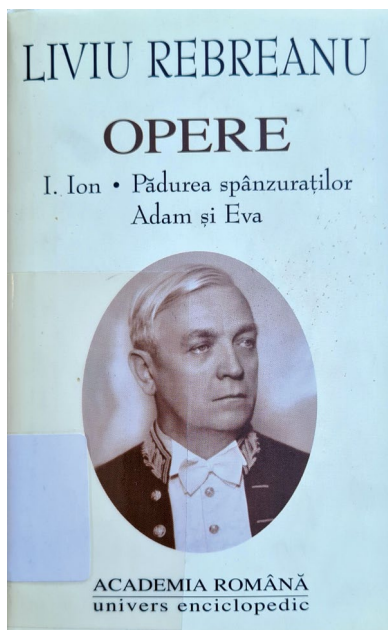
Kronološki je prvi od tri izabrana romana *Šuma obješenih*, objavljen 1922. godine, četiri godine nakon završetka Prvoga svjetskog rata u Europi. Autor ovoga romana, Liviu Rebreanu, u povijestima rumunjske književnosti stoji na čelu vala romana u međuratnom razdoblju, zahvaljujući djelu *Plodovi zemlje*¹⁰ iz 1920., koje se često, unatoč nekim prethodnim primjerima (*Mara Ioana Slavicia*, *Ciklus obitelji Comăneșteanu*¹¹ Duiliua Zamfirescu, romani Mihaila Sadoveanua), drži prvim pravim romanom u rumunjskoj književnosti (Mușat, 2004: 7). Isti autor, dakle, samo dvije godine kasnije objavljuje još jedan roman, ovaj put temom, ali i načinom pisanja, znatno drugačiji.

Zanimljive su u vezi sa *Šumom obješenih* barem dvije činjenice: 1. taj je roman napisao književnik koji nije sudjelovao u ratu i 2. on daje pogled na rat s druge strane granice: protagonist je, naime, austro-ugarski vojnik koji, unatoč težnji da prijeđe na rumunjsku stranu, ni u jednom trenutku ne uspijeva stupiti na tlo Rumunjske.

Netipičan / neočekivan početak nastavlja se jednako netipično: godinu kasnije, 1923., ratni roman objavljuje jedna žena. Riječ je o knjizi *Zmaj*,

¹⁰ Pod tim je naslovom objavljen 1943. u Hrvatskoj, dok izvornik nosi naslov po glavnome liku, *Ion*. O prikladnosti prijevoda naslova dalo bi se raspravljati. Na njemačkom je odabran naslov *Die Erde die trunken macht* („Zemlja koja opija“).

¹¹ Izvorno *Ciclul Comăneștenilor*.

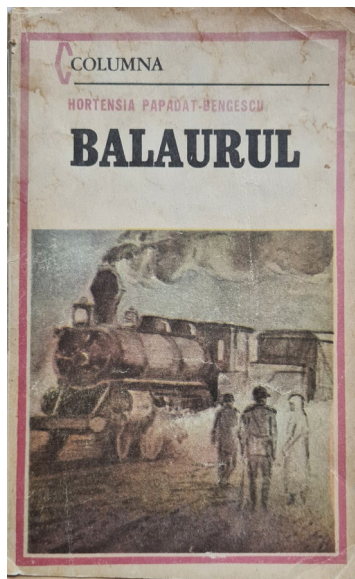

Sl. 3. Liviu Rebreanu, Pădurea spânzuraților, izdanje iz 2001.

Sl. 4. Liviu Rebreanu

čija je autorica Hortensia Papadat-Bengescu. To je roman koji nedvojbeno pripada ratnim romanima – otvara se zvukom ratne trublje i zatvara potpisivanjem mirovnih sporazuma (što ne vrijedi ni za *Šumu obješenih* ni za *Posljednju noć...*) – ali u njemu nema oružja ni bitaka, radnja se odvija daleko od bojišta, a glavni je lik (iako više promatrač nego aktivan lik) jedna žena.

Sl. 5. Hortensia Papadat-Bengescu, Balaurul, 1986.

Sl. 6. Hortensia Papadat-Bengescu

Tek dvanaest godina nakon okončanja rata u Europi, 1930., Camil Petrescu objavljuje roman *Posljednja noć ljubavi, prva noć rata*, u koji uvrštava i svoje dnevničke zapise s ratišta. Od njih troje, on je jedini koji je aktivno sudjelovao u borbama i u tom se smislu najviše približava najpoznatijim europskim i svjetskim ratnim romanima temeljenim na autobiografskom iskustvu i napisanima u prvome licu jednine – *Oganj* Henrija Barbussea, *Tri vojnika* Johna Dos Passosa, *Na zapadu ništa novo* E. M. Remarquea, *Zbogom oružje* Ernesta Hemingwaya...

Sl. 7. Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, izdanje iz 1968.

Sl. 8. Camil Petrescu

Tri odabrana romana

Šuma obješenih¹²

Roman se otvara prizorom vješala: na rubu šume, između seoskoga i vojnoga groblja, negdje u Galiciji, nekoliko vojnika kopa grob za čovjeka koji će uskoro biti obješen. Ubrzo se pojavljuje mladi časnik Apostol Bologna, koji je i sam bio član prijekoga suda na kojem je donesena presuda. U razgovoru s novopristiglim satnikom Klapkom, Apostol Bologna pokazuje entuzijazam zbog smrtne osude, za koju je i sam prethodno glasao, bez zadržske, iako je inače čovjek sklon oklijevanju.

Sudjelovanje u smaknuću, ipak, uzrokovat će u Bologi unutarnje previranje. Saznajemo da je Bologna u djetinjstvu imao religioznu viziju zbog koje su roditelji i svećenik držali da je njegov životni poziv zaređenje, ali nakon očeve smrti izgubio je vjeru. U rat se prijavio dragovoljno (dijelom i zato da impresionira zaručnicu), i pokazao je iznimnu hrabrost. Borio se na talijanskom i galicijskom bojištu, bio je dvaput ranjen, primio tri odlikovanja. No sada, nakon smaknuća dezertera, naviru sumnje. Savjest mu ne olakšava ni razgovor sa suborcima: austro-ugarska vojska sastavljena je od vojnika različitih narodnosti kojima pobjeda Monarhije nije u interesu (u njegovoj jedinici ima Židova, Čeha, Ukrajinaca, Mađara, Rumunja, Poljaka, Srba, Talijana, čak i jedan Hrvat), a satnik Klapka prisjeća se šume obješenih u kojoj su pogubljena i trojica njegovih suboraca, Čeha, pri čemu je on sam – priznat će Bologi kasnije – jedva izbjegao tu sudbinu jer se u zadnji tren, primivši pismo od kuće, predomislio.

Kad sazna da će njegova divizija biti poslana na rumunjsko bojište, Bologna se tome pokušava na svaki način oduprijeti – moli generala da ga pošalju drugamo. Odbijen, odlučuje te noći dezertirati, ali ruska vojska iznenada napada i on je teško ranjen. Nakon nekoliko mjeseci u bolnici, ipak ga šalju na rumunjsko bojište. Jedinica je raspoređena u miješano rumunjsko-mađarsko selo. Odlučan je u namjeri da prijeđe na rumunjsku stranu, ali zbog iscrpljenosti ne uspijeva. Tijekom bolesti, njeguje ga mlada Mađarica Ilona / Ilonca, u koju se zaljubljuje. Poslan potom na kućnu negu u rodni gradić, raskida sa zaručnicom, koja – kako bi sačuvala vlastitu reputaciju – na to širi glasinu da je razlog prekida činjenica što ju je čuo kako govori mađarski, zbog čega Bologna dolazi u sukob s prijateljima. U rodnome mjestu, u trenucima mira i promišljanja, Bologna ponovno ima viđenje i to ga vraća vjeri. Vrativši se nakon oporavka na bojište, uglavnom

¹² Od ova tri važna djela rumunjske književnosti samo je roman *Šuma obješenih* i preveden na hrvatski (Disput, Zagreb, 2020., prijevod: Ivana Olujić i Luca-loan Frana). Svi citati iz *Šume obješenih* preuzeti su iz toga prijevoda.

radi administrativne poslove, na opće se iznenađenje zaručuje s Ilonom i situacija mu se čini više-manje prihvatljivom. Uznemiruju ga, međutim, vijesti da njegova vojska sve češće pod optužbom za špijunažu vješa rumunjske seljake koji se zateknu preblizu bojišta. Uz put između stožera i sela u kojem je Bologna smješten nalazi se *šuma obješenih* i on tuda prolazi sa sve većom nelagodom.

Uskoro ga zapovjednik poziva u vojni sud koji će suditi dvanaestorici seljaka optuženih za bratimljenje s neprijateljem. Radije nego da sudjeluje u toj raboti, Bologna odlučuje dezertirati. Nakon što se izgubi na nepoznatom terenu, hvataju ga pripadnici njegove jedinice, suborci i prijatelji. U improviziranoj ćeliji, čekajući suđenje, muči se i traži rješenje koje bi ga oslobodilo, no Ilonin posjet donosi mu mir. Na suđenju se ne pokušava braniti, unatoč nastojanjima satnika Klapke, branitelja, da mu pomogne. Osuđen na smrt, vješalima prilazi smireno, s vjerom i ljubavlju u srcu. Primjećuje oko sebe prijatelje i poznanike koji tuguju, ali to ga više čudi negoli dira. Sam namješta omču oko vrata i zakoračuje u smrt...

Zmaj

Roman započinje zvukom trublje koja objavljuje rat i budi protagonisticu Lauru. Radnju je, međutim, vrlo teško prepričati jer je razgranata, sastavljena od niza crtica uglavnom manje povezanih djelovanjem, a više mjestom i vremenom.

Laura / Laurentia radi u stacionaru Crvenoga križa na kolodvoru u svojem gradu, nazvanom F. Dani na poslu relativno su monotoni. Jednom previja prst vojniku koji se porezao. Jednom se okupljaju kako bi na nekoj svečanosti pozdravili gradske uglednike. Ponekad na putu između kuće i posla zapaža Ancuđu, mladu susjedu, neudanu djevojku što je ostala trudna s mladićem koji je otišao u rat i koja zbog toga u obitelji trpi nasilje. Vodi razgovore s kolegicom, primaljom. Plete.

Nekada, međutim, na kolodvor stižu vlakovi. Vlakovi s izbjeglicama, sa zarobljenicima ili s ranjenicima – tada se svi pokreću da bi pomogli. Za Lauru je vlak koji kroz noć stiže na kolodvor, zatamnjenih prozora i svijetlih „očiju“ *zmaj*, a taj je *zmaj* i simbol rata.

Jednoga dana ona susreće obitelj Damian, prijatelje koji su došli vlakom kao izbjeglice iz ratne zone. Oni su potreseni jer im je u vlaku od zarazne bolesti umrlo dijete – suputnici su u strahu od zaraze tijelo izbacili prije odredišta.

Jednom je zovu da vidi čovjeka kojem je granata tako raznijela prsni koš da mu se vidi srce koje kuca.

U svojem radu susreće ranjenike koji umiru, gleda teške patnje i grozne rane. Osjećaji se kreću od samilosti do iritiranosti, odbojnosti i gadljivosti. Možda joj upravo ti prema kojima mora prevladati gađenje najviše ostaju u sjećanju. Jedan od njih na samrti joj obećava zagovor pred licem Božjim. Drugi joj nudi brak.

Gleda prolazak ruskih vojnika u slikovitim odorama. Sprijateljuje se s prosjacima na kolodvoru. Dolazi bombardiranje, zatim i okupacija. Epidemija gripe. Nakon pregovora, nastupa primirje – iz drugih dijelova Rumunjske stižu vijesti o mrtvima. Izbjeglice se spremaju za povratak. Gospođa Damian nestaje. Umire Ancuța. Proglašen je mir, u grad ulazi rumunjska vojska, trublje ovaj put označuju slavlje. Laura osjeća da je konačno pred njom vrijeme radosti.

Posljednja noć ljubavi, prva noć rata

Tematski, Petrescuov roman spaja *eros* i *tanatos*. Na početku romana čitatelj se suočava sa slikom rumunjskoga bojišta u proljeće 1916., gdje rumunjska vojska nekoliko mjeseci prije ulaska Rumunjske u rat radi na „utvrđivanju granice“. Protagonist, Ștefan Gheorghidiu, mobilizirani je časnik, potporučnik. Za večerom časnici raspravljaju o slučaju iz novina, oslobađajućoj presudi za čovjeka koji je ubio nevjernu suprugu. Stariji su časnici na njegovoj strani, no mlađi tvrde da se ljubav ne može zadržati silom. Gheorghidiu, stajući na stranu mlađih, glasno izjavljuje da ovi drugi nemaju pojma. Jedva je izbjegnuto fizički sukob. Rezultat je to njegove osobne frustracije: već je neko vrijeme na bojištu i sada pokušava od nadređenih dobiti slobodan dan da posjeti suprugu, u čiju vjernost sumnja.

U dugačkoj analepsi saznajemo povijest njihova braka: Ștefan Gheorghidiu još kao student (filozofije) zaljubio se u kolegicu sa studija – Elu – i ubrzo se njome oženio. Par je živio u skromnim uvjetima, ali sretno, sve dok njemu nije umro bogati stric koji ga je imenovao nasljednikom najvećega dijela imovine. S promjenom materijalne situacije, promijenio se i njihov društveni položaj, u čemu se supruga dobro snalazi, ali ne i Ștefan. Odnosi i moral poslovnoga svijeta u koji ulazi jednako su mu strani i neshvatljivi kao i oni društveni. Počele su prve nesuglasice i prvi njegovi ljubomorni ispadi. U međuvremenu je u Europi već buknuo rat, a očekuje se i skoro rumunjsko upletanje u svjetski sukob. Mladi je suprug pozvan na vojne vježbe uz granicu, odakle se očekuju napadi. Odvojenost od supruge pojačava sumnje u njezinu vjernost. Veza je turbulentna – rastaju se i mire. Sada, da bi se susreo sa suprugom, sukobljava se s nadređenima i riskira da bude proglašen dezertrom.

Susret, međutim, donosi samo nove sumnje i novo duševno razdiranje. On mašta o tome da ubije nju i njezina ljubavnika. Iste noći objavljen je rat. Dolazi zapovijed da se regimenta premjesti. Vod kojem je Ștefan Gheorghidiu na čelu, određen je za prethodnicu. U početku gotovo i nema izravnih sukoba s neprijateljskom vojskom – ulaze u sela koja je mađarska vojska već napustila, obavljaju policijske poslove... Ștefan se razboli, ali odbija ići u bolnicu. Marširajući prema Sibiuu, nađe se pod kišom granata, a uskoro dolazi i do bitke u kojoj je ranjen. U bolnici vodi dugačke razgovore s umirućim njemačkim časnikom. Nakon ozdravljenja ponovno se nalazi sa suprugom. Umoran od stalnoga ispitivanja njezine (ne)vjernosti, odlučuje je definitivno napustiti, ostavljajući joj novac i kuću sa svim u njoj, „Odnosno svu prošlost“¹³ (*Ultima noapte...*, 252).

¹³ „Adică tot trecutul.”

Ako nije drugačije naznačeno, svi su prijevodi autoričini.